

TARBIYASI QIYIN O‘SMIRLAR

Azizova Shodiyona Ne‘mat qizi

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti Defektologiya fakulteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola tarbiyasi qiyin o‘smirlarni yakkama-yakka ishlash usuli bilan shug‘ullanishni, shuningdek, fe‘l atvoridagi nuqsonlarning xatti-harakati nosog‘lomligining oldini olish masalalarini o‘rganadi.

Kalit so‘zlar: Biologik o‘shish, aqliy faoliyat, tarbiya, tajriba, qo‘rqitish, injiq tabiatli o‘smir.

O‘qituvchilar jamoasi har qancha urinishdan qat’iy nazar, ta’lim jarayonida tarbiyasi qiyin o‘smirlar ham uchrab turadi. Hozirgi davrda, bunday o‘quvchilar bilan yakkama-yakka ishlash usuli yaratilgan, fe‘l-atvordagi nuqsonlarning xatti-harakati nosog‘lomligining oldini olish va tuzatish yo‘llari ilmiy asosga ishlab chiqilgan. Tadqiqotchilarning ko‘rsatishicha, tarbiya qiyin; injiq, xulqi salbiy bolalarning kelib chiqishining ijtimoiy sabablardan tashqari, pedagogik psixologik sabablari va turtkilar har xildir. Qonunni buzish yoki qoidaga xilof ish qilishni darajasiga qarab tarbiyasi qiyin o‘smirlar jinoiy qonunbuzar va oddiy qoidabuzar (tartibbuzar) guruhlarga ajratiladi.

Shaxs biologik o‘shishidagi nuqsonlar, sezgi organlarning kamchiliklari, o‘qishga salbiy ta’sir etuvchi oliy nerv faoliyati va temperamentdagi qusurlar tarbiyasi qiyinlarni keltirib chiqaradi. Shaxsning psixik o‘shishidagi kamchiliklar, chunonchi, aql idrokning zaif rivojlanganligi, irodaning boshlig‘i, hissiyotning kuchsizligi, zarur ehtiyoj va qiziqishlar mavjud emasligi, o‘smirning intilishi bilan mavjud imkoniyati o‘rtasidagi nomutanosiblik va hakazolar xatti harakatini izdan chiqaradi. Shaxsning fazilatlarini tarkib topishidagi nuqsonlar: axloqiy hidlarning yetishmasligi, o‘qituvchi, sinf jamoasi, oila a’zolari bilan noto‘g‘ri muloqot, ishyoqmaslik, bo‘sh vaqtni to‘g‘ri taqsimlamaslik va boshqalar ham salbiy qiliqlarni vujudga keltiradi. Shaxsning bilim, o‘quv faoliyatidagi kamchiliklari: aqliy faoliyat usullaridan keng foydalana bilmaslik, eng muhim bilim, ko‘nikma va malakalarni egallashdagi uzilishlar; maktab faoliyatidagi; o‘qitishdagi nuqsonlar, tarbiyaviy chora va tadbirlardagi xatolar ham shular jumlasiga kiradi. Maktabdan tashqari muhitning ta’siridagi nuqsonlar, chunonchi, oilada pedagogik psixologik bilimlarning yetishmasligi, oilaviy nizolar, ajralish, ota onaning ichkilikka va shahvoniy hayotga berilishi, balog‘atga yetmagan tengqurlarining ta’siri, madaniy-ma’rifiy ishlab chiqarish jamoalari hamda jamoatchilik qurshovidagi kamchiliklar ham tarbiyasi qiyin o‘smirlar ko‘payishiga sabab bo‘ladi.

Tarbiyasi qiyinlarni o‘rganishda kinolavhalar, yuridik varaqa, ishontirish, rag‘batlantirish, bo‘ysundirish, qo‘rqitish, "sun‘iy qiyin holatni yaratish" singari usullardan foydalaniladi. Shulardan ayrimlarining mohiyatiga qisqacha to‘xtalamiz. Odatda novella, voqea, hikoya, sarguzasht, ocherk kabi adabiy asarlardan foydalanish o‘smirlar xatti-harakatining sabablarini o‘rganishda yaxshi samara beradi. O‘qituvchi, sinf rahbari yoki ichki ishlar hodimlari tomonidan tarbiyasi qiyin o‘smirlarga tegishli asardan parcha o‘qib beradilar, so‘ng ularda qanday qo‘zg‘alish yoki ta’sirlanish paydo bo‘layotganligini kuzatiladi. Tajriba qoidasiga binoan, o‘qilgan parchada o‘smirlarning sarguzashti, ajayibot va g‘aroyibotlar o‘z aksini toptirishi shart. Agar usul o‘zining ijobiy natijasini ko‘rsatadi olmasa boshqa vositalarni qo‘llash maqsadga muvofiqdir. Navbatdagi bosqichda ulardan o‘qilgan asar personaji yoki bosh qahramonlarning o‘rnida bo‘lganida qanday ish tutishi so‘raladi. Shu yo‘l bilan har bir o‘smirni, qanday hodisalar qiziqtirishi va unda qanday

salbiy xatti harakat yoki illat mavjudligi aniqlanadi. O'qituvchi o'quvchilar bilan muloqotda har bir o'smirdan asarning bosh obrazi yoki personajiga munosabatini so'rashi lozim. Chunki shaxsiy mulohazalar zamonida o'smirning ruhiy dunyosidagi turli kechinmalar aks etadi. Shu tufayli ularning nojo'ya xatti-harakat nimalar bilan bog'liq ekanligi o'qituvchiga ayon bo'ladi. Tajriba o'tkazishda matinni o'qilganda psixologik pauza,ravon ohangga, o'qish surati va ritmiga alohida e'tibor berish lozim. Ana shu qoidalarga rioya qilinsagina matnning ta'siri ortadi,osmirdagi muayyan kechinmalarning tashqi ifodasi tez ko'riladi. O'smirlar xususiyatiga mos matnlarni tanlash, ularning hajmiga va mazmuniga e'tibor berish alohida ahamiyat kasb etadi. Tanlangan matnlar tarbiyasi qiyin bo'lgan o'smirlarning o'ziga xos va yosh xususiyatlariga,ichki imkoniyatlariga mutlaqo mos bo'lishi shart.

Qonunbuzarlikning sababini aniqlash usullaridan yana biri - syujetli fotosuratlar yoki rasmlar bilan tajriba o'tkazishdir. Buning ma'nosi va maqsadi o'smirlarning salbiy xatti-harakatlarini keltirib chiqaradigan qanday motivlar mavjudligini, shuningdek ular qaysi ta'sirga osonroq berilishini aniqlashdir. Tarbiyasi qiyin o'smirladagi xususiyatni o'rganishni yana bir yo'li alohida-alohida suhbat o'tkazish orqali ularning ruhiy kechinmalari bilan tanishishdir. Suhbat kezida yaxshi va yomon xulq atvor, xatti-harakatni baholashda o'smirlarga qo'yilgan ayb yo tan olinadi yoki mutlaqo inkor etiladi. Biroq o'tkazilgan suhbatlar o'smirning psixik dunyosiga shunday nozik ta'sir qilishi kerakki,natijada unda vijdon azobi,ongaysizlik tuyg'usi vujudga kelsin. O'smir shaxsiyatiga tegadigan muomala qilish man etiladi. Hamma vaqt suhbat davomida iliq psixologik iqlim,do'stona munosabat,qulay mikromuhit bo'lmog'i shart. Faqat shundagina mavjud imkoniyatlardan unumli va samarali foydalanish mumkin. O'smirlar bilan suhbat orqali ularning kelajak rejalari,orzu-umidlari,intilishlari,jismoniy va aqliy mehnatga yaroqli aniqlanadi. O'smirlarning tipologik xususiyatlariga binoan bir necha shartli guruhli bo'linishi mumkin.

Tarbiyasi qiyin o'smirlarning birinchi guruhi orzilar yoki subtsizlar deyiladi. Ular o'z hayotlarini bilib turib qonun va qoidalarni buzadilar,noma'qul ishlarni qiladilar. Ko'pincha ular o'zlarining gunohkor ekanliklarini tan olmaydilar,maktabdagi ayrim kamchiliklarni tanqid qiladilar. Lekin huquqlarni e'tirof qilishini xohlamaydilar. Shaxsiy fikrlarni boshqa kishilarga ma'qullashni va o'z talablarini o'zgalar so'zsiz bajarilishini juda yoqtiradilar. Bunday bolalar betga chopar, o'jar tarbiyasi, rahm-shafqatsiz, "zo'ravon" bo'ladilar. Mustaqil fikrga ega bo'lmagan tengdoshlarini o'z atroflariga va birgalikda tartib buzishga undaydilar.

Ikkinchi guruhga mansub tarbiyasi qiyin o'smirlar yaxshi va yomonni tushunadilar,biroq mustaqil e'tiqodga, barqaror yuksak his-tuyg'uga ega emasliklari sababli "orqa qanoat"da turib qoidani buzadilar. Ularning xatti-harakatlari tasodifiy voqelikka, ta'sir kuchiga va vaziyat xususiyatiga bog'liqdir. Ular tashviqotga tez beriladigan,barcha narsalarga ishonadilar,qaysi yo'lga kirib qolganliklarini anglab yetadilar,biroq " kompaniya" fikriga qarshi borishga botina olmay ko'ngilsiz ishlariga qo'l uradilar,lekin ma'lum fursat o'tgandan so'ng bergan va'dalarini butunlay unutadilar.

Uchinchi guruhga mansub tarbiyasi qiyin o'smirlar shaxsiyatparastlik tufayli qonunbuzarlik,tartibbuzarlik yo'lga kirib qoladilar. Ular shaxsiy talablari va ehtiyojlarini qondirish uchun har qanday nojo'ya xatti-harakatdan qaytmaydilar,hamisha odamlarga yaxshilik qilishni orzulaydilar,biroq o'zlarining shaxsiy manfaatlarini ijtimoiy manfaatdan yuqori qo'yadila. O'zlarining xohishlarini taqiqlangan usullar bilan amalga oshiradilar, so'ng qilmishlariga afsus-nadomat chekadilar,ruhan etiladilar. Lekin mazkur kechinmalarni

tez unutadilar, ularning shaxsiy ehtiyojlari har qanday yuksak hislardan,xohishlardan ustun turadi. Axloqqa hilof xatti-harakatlar achinish hissi tarzida namoyon bo'ladi,xolos.

Injiq tabiatli o'smirlar to'rtinchi guruhga mansub bo'lib, ular sinf jamoasida o'z o'rinlarini topa olmaganidan qayg'uradilar. Bunday o'quvchilar ginaxon,arazchi bo'ladi,shuning uchun sinf jamoasida kamsitilayotgandek, kechinmalar bilan yashashdilar. Bunday holatning vujudga kelishiga asosiy sabab shaxsiy imkoniyatlardan ko'ra intilish,mayl va obro' ketidan quvishning ustunligidir. Ular jamoa a'zolarining hurmatiga sazovor bolishni xohlaydilar. Ko'pincha tundlik bilan ish tutadilar,biror narsaga xayrihohliklari yaqqol ko'zga tashlanmaydi. Tushkunlik kayfiyati,umidsizlik, o'z imkoniyati, aqliy,quvvatiga,ishonchsizlik ularga xos xususiyatlardir. Ular qonun va qoidalarni buzishga astoydil harakat qilmasalarda, ta'lim va tarbiya jarayonidagi qiyinchiliklar tug'diradilar. Tarbiyasi qiyin o'smirlarning xatti-harakatini ijobiy yo'nalishga burib yuborish uchun ularda mas'uliyat, g'urur, javobgarlik,ishonch kabi yuksak hislarni tarkib toptirish lozim. Buning uchun ularga yoshi,kuchi,qobiliyati va qiziqishlarini hisobga olib,topshiriqlar berish ayni muddaodir. Ularga kichik jamoani,sport seksiasini,tirik burchakni boshqarish vazifasini ishonib toptirish natijasida salbiy fe'l atvorlarni kamaytirish mumkin. Ularni o'zlarini qiziqqan to'garaklarga jalb qilish orqali o'qishga salbiy munosabatlarini asta-sekin yo'qotib boradilar.

Tarbiyasi qiyin o'smir o'quvchilarni qayta tarbiyalash uchun quyidagilarga e'tibor berish kerak.

1. SHAXSNING BIOLOGIK NUQSONLARI:

- a)sezgi organlarining kamchiliklari;
- b)o'qishga salbiy ta'sir etuvchi oliy nerv faoliyati va temperament xususiyatlarining mavjudligi;
- c)psixopatologik ojizlik.

2.SHAXSNING PSIXIK KAMOLOTDAGI KAMCHILIKLARI:

- a)aqlning bo'sh o'sganligi;
- b) irodaning zaifligi;
- d) shaxsda hissiyotning kam rivojlanganligi;
- e) zarur ehtiyoj va bilishga qiziqishlar mavjudmasligi;
- f) o'smirdagi intilish bilan imkoniyatlarning nomutanosibliigi.

3. SHAXSNING TARBIYADAGI NUQSONLARI:

- a) axloqiy xislatlarida uchraydigan kamchiliklar;
- b) o'smirning o'qituvchi, sinf jamoasi va oila a'zolari bilan muloqotdagi zaifliklari;
- d) mehnat tarbiyasidagi nuqsonlar;
- e) bo'sht vaqtni taqsimlashdagi xatolar.

4. SHAXSNING BILIM OLISH FAOLIYATIDAGI KAMCHILIKLARI:

- a) bilimlar, maxsus ko'nikmalar va malakalarni egallashdagi uzilishlar;
- b) ta'lim jarayonida aqliy mehnat usullari va operatsiyalarning yetishmasligi.

5. MAKTAB TA'LIMI VA TARBIYADAGI KAMCHILIKLAR:

- a) ta'lim jarayonida bilimlar va xatti-harakatini adolatsiz baholash,darslik va o'quv qo'llanmalariga nisbatan anglashilmovchiliklar,sinfda qoldirish va hokazolar;
- b)maktab tarbiyaviy ishlaridagi kamchiliklar o'qituvchining o'smirga xahrihoh emasligi, o'quvchining ikkilanishni, o'qituvchilar va o'quvchilar jamosidagi nuqsonlar,pedagogik qarovsizlik, o'z o'rnini topa olmaslik va boshqalar.

6. MAKTABDAN TASHQARI MUHITDAGI NUQSONLAR:

- a) oilada pedagogik va psixologik bilimlarning yetishmasligi;
- b) oilaning buzilishi va oilaviy nizolar;
- d) ota-ona yoki oila a'zolarining shahvoniy hayotga va ichkilikka berilishi;
- e) oila a'zolari o'rtasidagi sudlangan odamning uchrashishi;
- f) tengqurlarining salbiy ishlarga (haqorat qilishga, ichishga, chekishga,qo'li egrilikka) o'rgatishi va hokazolar;
- g) madaniy-ma'rifiy,ishlab chiqarish va jamoatchilikning kamchiliklari.

XULOSA: Tarbiyasi qiyin o'smirlarni vaqtida egri yo'ldan qaytarish kerak ota-ona va o'qituvchilarning yordami juda katta kerak bo'ladi. Tarbiyasi qiyin bolalarga oilasidagi muhitlari oilaviy nizolar bo'lsa va maktabdagi 30224030224 sinfdoshlari o'rtasida har xil yomon ishlar salbiy ishlar ichishga, chekishga, qo'li egrilikka undasa u yomon bola bo'lib qolaveradi. Buni vaqtida oila a'zolari va o'qituvchilari oldini olish kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. G'oziyev E. Umumiy psixologiya. Toshkent,2010-yil.
2. G'oziyev E. Psixologiya tarixi sahifalari. Toshkent, "Fan",2006-yil.
3. G'oziyev E. Faoliyat va xulq-atvor motivatsiyasi. Toshkent Universitet, 2003-yil.
4. G'oziyev E. Pedagogik psixologiya asoslari. Toshkent, Universitet,1997-yil.
5. Sharopov B.X. UMUMKASBIY FANLARNI O'QITISHDA PEDAGOGIKA FANINING O'RNI VA METODLARIDAN FOYDALANISH USULLARI // Экономика и социум. 2023. №11 (114)-1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/umumkasbiy-fanlarni-o-qitishda-pedagogika-fanining-o-rni-va-metodlaridan-foydalanish-usullari>